

ΑΛΙΚΗΣ KIANTOU - ΠΑΜΠΟΥΚΗ

τακτικής καθηγητρίας

τοῦ Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Δικαίου τῆς Α.Β.Σ.Θ.

**ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΩΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΑΙ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

"Οταν τήν 29ην Μαΐου τοῦ 1453 ἐπιπτεν ἡ Κωνσταντιγούπολις, τὸ τελευταῖον προπύργιον τῆς θρυλικῆς δυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἥρχισε διὰ τὸ ἔλληνικὸν ἔθνος ἡ ἐποχὴ μιᾶς σκληρᾶς καὶ σκοτεινῆς δουλείας, ἡ δποία ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ τέσσαρας δλοκλήρους αἰώνας.¹ Η ἀλωσις τῆς Κωνσταντιγουπόλεως, πράγματι, ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴν μεγάλων δεινῶν διὰ τὸν ἔλληνισμόν, δ ὅποιος ἔδοκιμάσθη παγτοιοτρόπως ὑπὸ τοῦ Τούρκου κατακτητοῦ, κατὰ τὸν σκληρότερον μάλιστα καὶ ἀγριώτερον τρόπον.² Ἐπὶ τέσσαρας αἰώνας ἡ ἐλευθερία ἔξελιπεν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία περιεφρονήθη καὶ ἔδιψθη, ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια κατερρακώθη³. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, τὸ ἔλληνικὸν ἔθνος δὲν ἦφανισθη, ὃς θὰ ἀνέμενε τις, ἀλλά, συνεπὲς πρὸς τὴν ἴστορικὴν αὐτοῦ παράδοσιν, ἀντέστη πεισμόνως καὶ κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἀρραγῆ τὴν ἴστορικήν, τὴν θρησκευτικήν καὶ τὴν φυλετικήν του ἁγότητα, νὰ ἐπιζήσῃ καὶ τῆς νέας αὐτῆς δεινῆς δοκιμασίας, διὰ νὰ συνεχίσῃ ὑπερήφανον τὴν πορείαν τῆς ἴστορικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς.

Πράγματι, τὸ ἔλληνικὸν ἔθνος, διὰ τὸ ὅποιον ἡ τουρκικὴ ὑποδούλωσις δὲν ἦτο ἡ πρώτη τὴν ὅποιαν ὑπέστη εἰς τὴν μακράν ἴστορίαν του, εἶχεν ἀποκτήσει τὴν θαυμαστὴν ἱκανότητα νὰ προσαρμόζεται εύκολως καὶ εύστόχως εἰς τὰς ἴστορικὰς περιστάσεις. Τοιουτρόπως, λοιπόν, καὶ ὑπὸ τὰς δυσμενεῖς συνθήκας τῆς τουρκικῆς δουλείας, οἱ "Ἐλληνες, ἐκμεταλλεύμενοι τὰς ἀδυναμίας του δυνάστου ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἀλληγενεύοντας εὐνοϊκὴν εὐκαιρίαν, κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν σὺν τῷ χρόνῳ ἰδίαν πολιτικήν, κοινωνικήν καὶ οἰκονομικήν ζωήν⁴. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, δ ἔλληνισμός, ὃχι θεβαίως ὡς ὠργανωμένον κράτος ἀλλ' ὡς ἔθνικὴ δυτότης, συγκροτηθείσα διὰ τῆς ἴστορικῆς ἔξελιξεως χιλιάδων ἑτῶν, κατώρθωσε νὰ ἐπιζήσῃ ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ ὁθωμανικοῦ κράτους⁵. Μετὰ δὲ τούς δύο πρώτους σκοτειγούς αἰώνας τῆς δουλείας, ἥρχισε γὰρ ἀφυπνίζεται, νὰ παραμερίζῃ τὰ ἐμπόδια ἐκ τῆς ἔλλειψεως πολιτειακῆς δυτότητος καὶ, δίδων διέξοδον εἰς τὸ ἔμφυτον αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας, νὰ ἐπιτελῇ ἀληθῶς καταπληκτικὰ ἀπο-

Σημ.: "Η παροῦσα μελέτη ἀπετέλεσε πανηγυρικὸν λόγον, ἐκφωνηθέντα εἰς τὴν αἴθουσαν τελετῶν τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἔθνικὴν ἑορτὴν τῆς 25ης Μαρτίου 1970.

1. Βλ. *Πανταζόπουλον*, "Η πτῶσις τοῦ Βυζαντίου ὡς ἀφετηρία ἀναγεννήσεως τοῦ ἔλληνικοῦ δικαίου, ἀνάτυπον ἐκ Θ. ΞΔ (1953), σελ. 3.

2. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Ρήγας Βελεστινῆς. "Ἡ πολιτικὴ ἵδεολογία τοῦ ἔλληνισμοῦ ὡς προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως (Λόγος πανηγυρικός), 1946, σελ. 5.

3. Βλ. *Λουκᾶτον*, "Ο πολιτικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ πρὸς αὐτοὺς προνάμια, Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τ. 15 (1961), σελ. 287-291.

4. Βλ. *Πετρόπουλον*, "Ἴστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, 1949, § 25, σελ. 109.

τελέσματα εἰς ποικίλους τομεῖς τοῦ κοιγωνικοῦ δίου¹. Ἐγτὸς δὲ τῶν πλαισίων τῆς προσπαθείας ταύτης καὶ μὲ τὴν δοήθειαν τῶν εὔγοικῶν ἀποτελεσμάτων της, ἐπέτυχεν ἀργότερον νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἔθνεγερσίαν καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὰς προϋποθέσεις ἐπιτυχίας αὐτῆς.

Εἰς ἐκ τῶν τομέων, εἰς τὸν δρόποιον διεκρίθησαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν καὶ διὰ μέσου τοῦ δρόποιου οὗτοι προητοίμασαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας, ὑπῆρξε καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ νομικὴ αὐτοῦ ὀργάνωσις καὶ ρύθμισις. Εἶναι θεβαίως ἀληθές, ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο δὲ κύριος καὶ ἀποφασιστικὸς ρόλος ἀνήκει εἰς ἄλλους, ἥθικους παράγοντας, ὡς εἶναι ιδίως ἡ θρησκεία καὶ ἡ παιδεία, αἱ δροταὶ ἀπετέλεσαν πάντοτε καὶ ἀποτελοῦν εἰσέτι τοὺς σπουδαιοτέρους συντελεστὰς τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ συνειδήσεως. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος ἡ συμβολὴ δὲν δύναται καὶ δὲν πρέπει νὰ παραγγωρισθῇ, ὅχι μόνον διότι αὕτη προσέφερεν ἄφθονα τὰ ὄλικὰ μέσα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλὰ κυρίως, διότι καὶ καθ' ἐαυτὴν ὑπῆρξε τόσον ἔκφρασις τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ὅσον καὶ ἐμπνευστής τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγώνων.

1. Πρβλ. K. Τριανταφυλλόπουλον, 'Ο ἀγῶν τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἔθνων τήτων (Λόγος πανηγυρικός), Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 23 (1948), σελ. 101.

A'

I. 1. Μὲ τὴν ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὸ ἐληγυικὸν ἐμπόριον, τὸ δόποιον εἶχεν ἥδη ἀρχίσει νὰ παρακμάζῃ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔξηφανίσθη σχεδὸν τελείως¹. Ἀλλ’ ἀπὸ τὴν στάκτην, τὴν δόποιαν πρὸς στιγμὴν ἀφησεν ἡ λαῖλαψ τῆς τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, ἀνεπήδησε μετ’ ὅλιγον ὁ φοῖνις τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Οὕτως, ὡς εἶναι γνωστόν, πολλοὶ "Ἐλληνες, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν δουλείαν, διεσπάρησαν εἰς διαφόρους χώρας τῆς Εὐρώπης, ιδίως δὲ εἰς τὴν δόρειον Ἰταλίαν, τὴν Αὐστροουγγαρίαν καὶ τὰς παραδουναβίους χώρας. Εἰς αὐτὰς δὲ οἱ "Ἐλληνες οὗτοι, δραστήριοι ὄντες καὶ ἀκολουθοῦντες τὴν ἀγέκαθεν ὑπάρχουσαν εἰς αὐτοὺς καλίσιν, ἥσχολήθησαν μὲ τὸ ἐμπόριον τῶν χρημάτων καὶ τῶν πραγμάτειῶν, ὡς τραπεζῖται καὶ πραγματευταὶ καί, τοιουτορόπως, ἀγεδείχθησαν οἰκονομικῶς, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ πολιτιστικῶς μεταξὺ τῶν λαῶν τῶν χωρῶν αὐτῶν.

"Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐλληγυικὸν χῶρον τὰ πράγματα ἔξειλίχθησαν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀν καὶ μὲ κάποιαν ὑραδύτητα, ἔνεκα τῆς τουρκικῆς δουλείας. Πράγματι, τὸ ἐμπόριον τὸ δόποιον οἱ "Ἐλληνες, ὑπόδουλωθέντες ἢ ἐκπατρισθέντες, παρημέλησαν προσωρινῶς εἰς τὸν χῶρον τοῦτον, δὲν περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν κατακτητῶν, ὡς θὰ ἦτο φυσικόν, διέτι οὔτοι, λαὸς φύσει νωχελῆς καὶ νωθρός, ἀπολίτιστος καὶ πολεμικός, ἥσαν τελείως ξένοι πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ ἀγίκανοι νὰ ἔχμεταλλευθοῦν τὴν πολλαπλῶς διὰ τὴν ἐμπορίαν ηύγοημένην θέσιν τῆς Ἐλλάδος².

Τοιουτορόπως, μόλις οἱ "Ἐλληνες ἀνέλαδον ἐκ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ τῆς μεγάλης συμφορᾶς, τὸ ἐμπορικόν των δαιμόνιον ἀφυπνίσθη καὶ πάλιν, εἰς τρόπον ὥστε τὸ εἰς τὴν ὁθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος ἀναγεννώμενον ἐμπόριον νὰ συγκεντρωθῇ καὶ πάλιν σύν τῷ χρόνῳ εἰς χεῖρας αὐτῶν.

2. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου, διὰ λόγους ἴστορικούς καὶ πολιτικούς, τὸ ἐμπόριον τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας εἶχε μετατῇ ἀπὸ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας πρὸς τὰς δυτικὰς. Πράγματι, ἡ ἀναρχία ἡ δόποια ἔβασιλευε εἰς τὸ ἀχανὲς τουρκικὸν κράτος, συγκλονιζόμενον ἀπὸ τὰς

1. Βλ. *Καραβᾶν*, 'Ἐμπορικὸν Δίκαιον, τ. Α' (1947), § 26, σελ. 59. Περὶ τῶν λόγων εἰδικῶς τῆς οἰκονομικῆς παρακμῆς τοῦ Βυζαντίου βλ. *Δ. Ζακυνθηνοῦ*, Βυζάντιον. Κράτος καὶ κοινωνία. Ἰστορικὴ ἐπισκόπησις, 1951, σελ. 50-51.

2. Βλ. *Καραβᾶν*, loc. ult. cit.: πρβλ. καὶ *Dertilis*, Introduction to the stages of the economy of Greece, ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Revue internationale d' histoire de la banque*, 1969, σελ. 263.

διαρκεῖς ἐξεγέρσεις τῶν πανισχύρων διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἐνδοχώρας, οἱ πόλειμοι πρὸς ἀνατολὰς καὶ αἱ μεταβολαὶ τὰς ὁποίας οὕτοι ἐπέφεραν εἰς τὰς ἐμπορικὰς ὁδούς, κατέστησαν τὸ ἐμπόριον τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν σχεδὸν ἀδύνατον. Τὰ γεγούτα δὲ ταῦτα ἡγάγκασαν τοὺς ἀσχολούμένους μὲ τὸ ἐμπόριον νὰ ἀγαζητήσουν πρὸς δυσμάς ἀσφαλέστερα κέντρα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς των δραστηριότητος, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατέλαβεν ἡ Σμύρνη, ἡ ὁποία τότε ἔγινε τὸ κέντρον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀγατολῆς. Ἐξ ἄλλου, οἱ πόλειμοι μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ αἱ προσπάθειαι τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων νὰ ἐπεκτείνουν τὴν σφαῖραν τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς των ἐπιρροῆς εἰς τὸν ζωτικοῦ ἐνδιαφέροντος χώρον τῆς Ἀγατολικῆς Μεσογείου, προεκάλεσαν συγκέντρωσιν τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος εἰς τὸ Αἴγαίον Πέλαγος, εἰς γεωγραφικὸν δηλαδὴ χῶρον κατοικούμενον ἀπὸ Ἑλληνας. Τοιουτοτρόπως, νέαι ἐμπορικαὶ ἐστίαι ἐδημιουργήθησαν καὶ δυτικώτερον, ὡς εἰς τὰς ἡγεμονίες τοῦ Αἴγαίου, εἰς τὰ Χανιά καὶ τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης, εἰς τὴν Ηελοπόννησον, εἰς τὰ Ίωάννινα καὶ τὴν Ἀρταν καὶ, τέλος, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος ἥρχισε νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἀποκτᾶ τόσον μεγάλην οἰκονομικὴν σημασίαν διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀγατολῆς, δχι μόνον τὸ ἐσωτερικὸν ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξωτερικόν, ὥστε δικαίως νὰ ἀποκαλῆται ἐμπορικὴ πρωτεύουσα τῶν Βαλκανίων¹.

Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος περίπου, τὴν ἐμπορίαν ἡσκουν λαοὶ διαφόρου προελέυσεως, ἥτοι Ἐβραῖοι, Ἄρμένιοι, Ἀλβανοί, Τούρκοι, Φράγκοι, καὶ δὴ Γάλλοι, Ἀγγλοί, Ολλανδοί, Γερμανοί, Ἰταλοί κ.ἄ.² Ἐν μέσῳ δὲ αὐτῶν ἐκινοῦντο καὶ οἱ Ἐλληνες, οἱ ὁποῖοι, μετερχόμενοι εὐφυεῖς ἀλλὰ τιμίας μεθόδους, κατώρθωνται νὰ παρακάμπτουν τὰ ἐκ τῆς ἐλλείφεως κρατικῆς αὐτοτελείας ὑπάρχοντα ἐμπόδια καὶ νὰ συμμετέχουν ἐνεργῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα τῆς ἐποχῆς. Συγκεκριμένως, διωρίζοντο πρόξενοι ἢ διερμηνεῖς ξένων δυνάμεων ἢ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν, ἢ, ἀντιθέτως, ἀπέσπων προνόμια παρὰ τοῦ κατακτητοῦ, ὃ ὁποῖος ἐνδιεφέρετο μόνον διὰ τὴν εἰσπραξίαν τοῦ φόρου ὑποτελείας, κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἐπετύχαγον νὰ κινοῦνται ἀνέτως μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀνταγωνιστῶν ἐμπόρων. Προικισμένοι δὲ ἐκ φύσεως μὲ ἐμπορικὸν τάλαντον, καλλιεργηθὲν ἐκ τῆς μακρᾶς παραδόσεως, ηὖνομένοι ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Ἐλλάδος, δὲν ἐδράδυναν νὰ γίνουν πολύτιμοι συνεργάται τῶν Εὐρωπαίων εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀγατολῆς καὶ ἐπικίνδυνοι ἀνταγωνισταὶ τῶν λαῶν τῶν δαλκανικῶν χωρῶν.

1. Βλ. *Svoronos*, Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle, 1956, σελ. 348 ἐπ.

2. Βλ. *Kaqaibān*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 60, *Bakalopouλον*, Ιστορία τῆς Μακεδονίας, 1354-1833, 1969, σελ. 265 ἐπ. Περὶ τῶν Εὐρωπαίων οἱ ὁποῖοι ἡσκουν ἐμπορίαν εἰς Ἐλλάδα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βλ. διεξοδικῶς *F. Beaujour*, Tableau du commerce de la Grèce, τ. II (1800).

Πάντως, μέχρι τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰώνος, ή ἐμπορικὴ δραστηριότης τῶν Ἑλλήνων περιωρίζετο εἰς τὸ ἑσωτερικὸν ἐμπόριον καὶ ήτο ἐν πολλοῖς ἔξηρτη-μένη ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τῶν Εύρωπαίων, οἱ δόποιοι εἶχον εἰς χεῖρας των τὸ ἑξω-τερικὸν ἐμπόριον¹.

3. Ἀπὸ τῶν μέσων ὅμως τοῦ 18ου αἰώνος, οἱ Ἑλληνες ἀπεδεσμεύθησαν τῆς ἔξαρτήσεως των ἀπὸ τοὺς Εύρωπαίους ἐμπόρους. Οἱ μικροὶ μέχρι τοῦδε ἐμπορικοὶ ἀντιπρόσωποι, διδαχθέντες ἐκ τῆς συνεργασίας των μετὰ τῶν Εύρωπαίων, ἔχειραφετήθησαν σύν τῷ χρόνῳ οἰκονομικῶς καὶ ἔγιναν μεγαλέμποροι. Ἐν συνεργασίᾳ δὲ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, οἱ δόποιοι ἡσαν ἐγκατεσπαρμένοι καὶ ἥκμαζαν εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας τῆς Εὐρώπης, ἔλαθον εἰς χεῖρας των βαθμιαίων καὶ τὸ ἑξωτερικὸν ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς². Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐγι-σχύθησαν ἐκ διαφόρων εἰδικῶν δικαιωμάτων — εἰδος προγομίων — τὰ δόποια δ σουλτάνος παρεχόμενα εἰς αὐτοὺς διὰ νὰ τοὺς ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν ἐπιρροήν, τὴν δόποιαν ἡσκουν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν αἱ μεγάλαι δυνάμεις τῆς Εὐρώπης εἰς βά-ρος τῶν συμφερόντων αὐτοῦ³. Ἐξ ἀλλου, οἱ ναυτικοὶ πόλεμοι μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ή ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, τὴν δόποιαν ἡ Γαλλία ἀνεγγάρισεν εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς κατὰ τοὺς πολέμους τούτους καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἐκ μέρους τῶν Εύρωπαίων ἐλληνικῶν πλοίων, ἔξωπλισμέγων μάλιστα σουλτανικῇ ἀδείᾳ μὲ πυροβόλα ὅπλα, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πειρατῶν τῆς Μεσογείου, ὑπῆρ-ξαν σημαντικοὶ παράγοντες διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, δ ὅποιος μάλιστα ἦτο ἥδη ἔτοιμος νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς πολεμικὸς στόλος⁴.

4. Ἀποφασιστικοὶ σταθμοὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου, κυ-ρίως δὲ τοῦ ναυτικοῦ, ἀπὸ τοῦ 17ου αἰώνος καὶ ἐφεξῆς, ὑπῆρξαν διάφοροι διεθνεῖς συνθῆκαι τοῦ 18ου αἰώνος καὶ συγκεκριμένως: πρῶτον, ἡ μεταξὺ Αὐ-στρίας καὶ Τουρκίας συνθήκη τοῦ Πασσάροδιτς τοῦ 1718, ἡ δόποια, ἐπιτρέφα-σα εἰς τὰ συμβαλλόμενα μέρη τὴν ἐλευθέραν ναυσιπλοΐαν, ἐμπορίαν καὶ ἀλιείαν εἰς τὸν Δούναβιν, ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ λάβουν εἰς χεῖρας των ἀπαντὸν τὸ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἐμπόριον⁵. Δεύτερον, ἡ συνθήκη τοῦ Κιου-τσούν - Καιγαρτζῆ τοῦ 1774, ἡ δόποια ἡγοιξε τὴν ναυσιπλοΐαν τοῦ Εὔξείου Πόντου, τὴν δόποιαν μέχρι τότε ἐκράτουν ζηλοτύπως κλειστήν οἱ Τούρκοι καὶ διηγύρυνε τοιουτορόπως τοὺς δρίζοντας τῆς ναυτικῆς ἐμπορίας τῶν Ἑλλήνων⁶.

1. Περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω βλ. *Svoronos*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 351 ἐπ.

2. Βλ. *Svoronos*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 352.

3. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τ. I (1943), σελ. 459.

4. Πρβλ. *Δαμασκηνίδην*, Κοινωνικὴ οἰκονομία καὶ οἰκονομικὴ πολιτικὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως (Λόγος πανηγυρικός), 1966, σελ. 18.

5. Βλ. *Λουκᾶτον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 295 ἐπ.

6. Βλ. *Χολέβαν*, Οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, Δελ-

Τέλος, πρέπει συμπληρωματικώς νὰ λεχθῇ, δτι καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ οἱ ναπολεόντειοι πόλεμοι ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ διευρύνουν ἔτι περαιτέρω τὸν κύκλον τῆς ἐμπορικῆς τῶν δραστηριότητος καὶ νὰ κυριαρχήσουν εἰς τὸ ἐμπόριον τῶν Γάλλων ἐν τῇ Ἀνατολῇ¹.

Οὕτω, λήγοντος τοῦ 18ου αἰώνος, οἱ Ἑλληνες εὑρέθησαν ἔχοντες εἰς χεῖρας τῶν καθ' ὀλοκληρίαν τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀκμὴ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων, τόσον ἐντὸς ὅσον καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ὥστε εἶχον γίνει ἐπικίνδυνοι ἀνταγωνισταὶ τῶν Εὐρωπαίων εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀφορμὴ ἀνησυχιῶν διὰ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησην².

II. Η ἐντονος ἐμπορικὴ δραστηριότης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν τουρκοχρατίαν ἔγεννησεν, ὡς ἦτο φυσικόν, τὴν ἀγάρκην ἐμπορικοῦ δικαίου καί, συγκεκριμένως: θεσμῶν, εἰς τοὺς ὄποιους νὰ ὑπάγεται ἡ δραστηριότης αὗτη, κανόγων δικαίου οἱ δρόποιοι νὰ ρυθμίζουν ταύτην καί, τέλος, δικαστηρίων, εἰς τὰ δρόποια νὰ ἀνατίθεται ἡ ἐπίλυσις τῶν ἔξι αὐτῆς προκυπτουσῶν διαφορῶν. Μὲ τὰ θέματα δὲ ταῦτα θὰ ἀσχοληθῶμεν δι' ὀλίγων ἐν τοῖς ἐπομένοις.

1. Εἰναι ίστορικῶς διαπιστωμένον δτι ἀρκετάς δεκαετίας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ὑπόδουλοι Ἑλληνες εἶχον ἐν χρήσει πολλοὺς θεσμοὺς τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου³. Ἄλλ' ἐκ τῶν θεσμῶν τούτων ίδιαιτέραν σημασίαν, ἀπὸ τῆς ἐγταῦθα ἔξεταζομένης ἀπόφεως, ἔχει ὁ θεσμὸς τῆς συσσωματώσεως τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἀσκούντων οἰκονομικὴν δραστηριότητα⁴.

A. Τὸ πνεῦμα τῆς συνεργασίας, τὸ δρόποιον ἦτο ἐμφυτον εἰς τοὺς Ἑλληνας⁵ καὶ εὑρεν ἐπανειλημμένως εὐκαιρίαν νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ καρποφορήσῃ κατὰ τὴν μακραίωνα ίστορίαν των⁶, κατεπνίγη πρὸς στιγμὴν διὰ τῆς τουρκι-

τίου Ἐμπορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, τ. IB (1958), σελ. 83, *Δαμασκηνίδην*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 18, *Dertilis*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 265.

1. Βλ. *Svoronos*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 353· πρβλ. καὶ *Xολέβαν*, Κατευθύνσεις καὶ πραγματοποίησεις εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα κατὰ τὴν τριακονταετίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ κράτους (Λόγιος πανηγυρικός), 1968, σελ. 16, *Dertilis*, loc. ult. cit.

2. Βλ. *Kαραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 60, *Svoronos*, loc. ult. cit. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα διὰ τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον τῆς Μακεδονίας, τὸ διενεργούμενον διὰ τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. εἰς *Bακαλόπουλον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 292 ἐπ.

3. Βλ. *Kαραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 60, ἔνθα καὶ ἀπαρθίμησις τῶν θεσμῶν τούτων.

4. Πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ἐνώσεων προσώπων τῆς ἐποχῆς ταύτης προκρίνομεν, ὡς ἐκφραστικώτερον, τὸν ὑπὸ τοῦ *Πανταζοπούλου* χρησιμοποιούμενον δρόν «συσσωματώσεις». Βλ. ἀντὶ ἀλλων, τὴν μελέτην αὐτοῦ «Ἐλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοχρατίαν», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γνώσεις», 1958.

5. Βλ. *Γεωργίου*, Ιστορία καὶ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων, 1951, σελ. 11.

6. Βλ. *Χατζημιχάλη*, Οἱ συντεχνίες – τὰ ἐσνάφια, 1950, ἀνάτυπον ἀπὸ τὴν Ἐπετηρίδα τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν Πειραιῶς, τ. Β' (1949-1950), σελ. 1, *Πανταζόπουλον*, Ἐλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοχρατίαν, σελ. 11.

κῆς κατακτήσεως εἰς τὰς πλείστας τῶν ἐκδηλώσεών του, ἔξαιρέσει τῆς θρησκευτικῆς¹. Άπό τοῦ 17ου ὅμως αἰῶνος, τὸ πνεῦμα τοῦτο ἀνεβλάστησε καὶ ἀπέδωσε καὶ πάλιν γγησίους καὶ πλουσίους καρπούς. Πράγματι, οἱ ὑπόδουλοι "Ἐλληνες, αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τογάσεως τῶν ἡθικῶν καὶ διλικῶν των δυνάμεων πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς κοινῆς αὐτῶν δυστυχίας, ἥρχισαν γὰ συνασπίζωνται εἰς συσσωματώσεις. Αἱ συσσωματώσεις δὲ αὗται, καλύπτουσαι τὸν θρησκευτικόν, τὸν πολιτικόν, τὸν στρατιωτικὸν καὶ τὸν οἰκονομικὸν τομέα, ἔδοιθησαν αὐτοὺς γὰ διατηρήσουν τὴν θρησκείαν, τὴν γλώσσαν, τὸ δίκαιον, τὴν ἔθνη κὴν γ συνείδησιν καὶ ἀνδρητα καὶ τελικῶς νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐλευθερίαν των².

Οἰκονομικαὶ συσσωματώσεις, εἰδικώτερον, ἀπαντῶνται τὴν ἐποχὴν ἔκεινην τόσον ἐντὸς τῆς Ἐλλάδος, δσον καὶ εἰς τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τοῦ ἔξωτερικοῦ, δπου εὑρίσκοντο ἐγκατεστημένοι οἱ "Ἐλληνες. Τὰς συσσωματώσεις δὲ ταύτας ἐδημιούργησαν οἱ "Ἐλληνες, ἀφ' ἔνδος μὲν διὰ γὰ ἀντιμετωπίσουν ἀποτελεσματικώτερον τὰς δυσκολίας τὰς προερχομένας ἀπὸ τὰς ἀντιξόους συνθήκας ὑπὸ τὰς δποίας, ἔνεκα τῆς δουλείας ἢ τοῦ ἐκπατρισμοῦ, ἀνέπτυσσαν τὴν δραστηριότητά των, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ γὰ προαγάγουν τὴν δραστηριότητά των ταύτην διὰ συγκεντρώσεως μεγαλυτέρων οἰκονομικῶν καὶ προσωπικῶν δυνάμεων. Πρέπει δὲ γὰ παρατηρήσωμεν δτι, ἐντὸς τῆς Ἐλλάδος, αἱ συσσωματώσεις αὗται δὲν ἡμιποδίζοντο ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως πολλάκις ηύγοοῦντο διὰ προνομίων, ιδίως διὰ λόγους δημοσιονομικούς³.

Αἱ συσσωματώσεις αὗται εἶχον ποικίλας διοικασίας, ἀναλόγως τοῦ εἰδικωτέρου σκοποῦ αὗτῶν⁴ καὶ ἀλλοτε μὲν ἡσαν ἐνώσεις ἐπαγγελματιῶν, ἀποδιέπουσαι εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῶν μελῶν των, ἀλλοτε δὲ ἀληθεῖς ἔταιρίαι, ἐπιδιώκουσαι τὴν ἀσκησιν οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ ιδίως ἐμπορίας.

B. α) Αἱ πλέον πρωτόγονοι μορφαὶ συσσωματώσεων ἦσαν τὰ τσελιγκᾶτα, ἐνώσεις κτηνοτρόφων, ἀπαντώμεναι εἰς τὰς κτηνοτροφικὰς περιοχάς, ὡς τὰ Ίωάννινα, τὸ Μέτσοβον, ἡ Κοζάνη, τὸ Μογαστήρι καὶ ἀλλαχοῦ.

β) Πλέον ἔξειλιγμέναι ἐπαγγελματικαὶ συσσωματώσεις ἦσαν αἱ ἐνώσεις τῶν διοτεχνῶν, αἱ δποῖαι ἐκαλοῦντο συντεχνίαι καὶ ἦσαν γνωστότεραι ὑπὸ τὰς τουρκικὰς διοικασίας «ἔσγαφια» καὶ «ρουφέται», καθὼς καὶ αἱ ἐνώσεις τῶν ἐμπόρων, αἱ δποῖαι εἰς τινας περιφερείας ἦσαν γνωστοὶ ὑπὸ τὴν διατεινήν

1. Βλ. *Pantazόπουλον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 12 ἐπ., καὶ τὸν αὐτόν, *Κουνοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν* ἐπὶ *Τουρκοκρατίας*, ἀνάτυπον ἐκ τῆς 'Επιστημονικῆς 'Επετηρίδος τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν 'Επιστημῶν, τ. ΙΔ' - γ, Χαρμόσυνον Δ. Καρανίκα, 1967, σελ. 4.

2. Βλ. *Pantazόπουλον*, 'Ἐλλήνων συσσωματώσεις, σελ. 12.

3. Βλ. *Γεωργίου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 13, *Pantazopoulos, Community laws and customs of western Macedonia under ottoman rule*, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ *Balkan Studies*, 1961, σελ. 7.

διομιασίαν «συστήματα». Ένώσεις διοτεχνῶν και ἐμπόρων ὑπῆρχον εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, αἱ σημαντικώτεραι ὅμως ἔξι αὐτῶν ἀπαγτῶνται εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, ὅπου συνεκεντρώνοντο τὰ διοτεχνικὰ προϊόντα τῶν γύρω περιοχῶν, ἰδίως δὲ εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὴν Κοζάνην, τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Μοσχόπολιν, τὴν Ζάκυνθον, τὰς πόλεις τῆς Θράκης¹ καὶ, τέλος, τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου περίφημον ὅτι τὸ σύστημα τῶν Ἑλληνορρωμαίων ἐμπόρων.

Αἱ συντεχνίαι καὶ τὰ συστήματα εἶχον κατ' ἀρχὴν χαρακτῆρα καθαρῶς ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων πρὸς προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῶν μελῶν των. Εἰς πολλὰς ὅμως περιοχάς, ὡρισμέναις οἰκογονικαὶ δραστηριότητες περιῆλθον μέσῳ τῶν συντεχνιῶν εἰς τὰς κοινότητας, εἰς τὰς ὅποιας αὗται εἶχον τὴν ἔδραν τῶν ἥκαιεις εἰς πλείονας κοινότητας ἀπὸ κοινοῦ ἡγωμένας εἰς δημοσποδίαν. Τοιούτοτρόπως δέ, ἐκ τῶν καθαρῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων, προῆλθον ἐν τέλει ἐνώσεις μικτῆς φύσεως, κοινοτικῆς καὶ οἰκογονικῆς τοιαύτης². Τούτο π.χ. συνέβη εἰς τὴν Χαλκιδικήν, τῆς ὅποιας τὰ μεταλλεῖα ἔξεμεταλλεύετο ἀρχικῶς μὲν ἐταιρία, δραδύτερον δὲ αἱ παρακείμεναι κοινότητες, τὰ γνωστὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς, ἡγωμένα μάλιστα εἰς δημοσποδίαν³. Τὸ αὐτὸν ἐπίσης συνέβη εἰς Χίον, μεταξὺ τῶν χωρίων τὰ ὅποια παρῆγον μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ μαστίχην, εἰς τὸ Πήλιον μεταξὺ τῶν 24 χωρίων αὐτοῦ, τὰ ὅποια παρῆγον μεταξωτὰ ὑφάσματα, μάλλινα σκεπάσματα καὶ δέρματα, εἰς τὰς γῆσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀλλαχοῦ.

Γ. α) Περαιτέρω, εἰς τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τόσου τῆς Ἑλλάδος, τὴν Καστορίαν, Κοζάνην, Θεσσαλονίκην, Σέρρας κλπ., ὅσον καὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἀπαγτῶνται καὶ ἐνώσεις προσώπων, γνωσταὶ ὡς «συντροφίαι» ἢ «κομπανίαι», αἱ ὅποιαι δὲν ἥσαν ἄλλο τι εἰμὶ ἔταιρίαι ἀσκοῦσαι ἐμπορίαν διὰ τὰ μέλη αὐτῶν.

Σπουδαιοτέρα τῶν ἔταιριῶν τούτων καὶ ἡ πλέον χαρακτηριστικὴ ὑπῆρξεν ἡ περίφημος «Συντροφία τῶν Ἀμπελακίων». Αὕτη ἴδρυθη μὲν ἔδραν τὴν κωμόπολιν Ἀμπελάκια, ἡ ὅποια ὅτι τὸ κέντρον τῶν ἐπὶ τοῦ Κισσάβου κοινοτήτων τῆς Θεσσαλίας, ὅπου τὴν ἐποχὴν ἔκεινην ἤκμαζεν ἡ διοτεχνία κατασκευῆς καὶ ἰδίως βαφῆς ἐρυθρῶν δαμβακερῶν νημάτων, ἀσυναγωνίστων εἰς τελειότητα ἀποχρώσεως καὶ ἀντοχῆς.⁴ Ηδρύθη δὲ αὕτη ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν κοινοτήτων ἔκεινων, μὲν σκοπὸν τὴν καλλιτέραν ἀσκησιν τῆς διοτεχνίας ταύτης καὶ διάδοσιν τῶν προϊόντων αὐτῆς, ὑπὸ τὴν διομιασίαν «Κοινὴ Συντροφία». Η συντροφία αὕτη ὅτι πραγματικὴ ἔταιρία τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, ὑπὸ μορφὴν μάλιστα τελείως πρωτότυπον διὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην. Ὕποστηρίζεται ὅτι εἶχε τὸν χαρακτῆρα ἔτερορρύθμιου ἔταιρίας⁴, ἀλλ’ ὅρθιοτέρα φαίνεται ἡ ἀποψίς ὅτι ἥστο εί-

1. Βλ. *Xatēmīcháli*, ένθ' ἀνωτ., σελ. 9.

2. Βλ. *Pantazéspoulon*, 'Ἐλλήνων συσσωματώσεις, σελ. 18.

3. Βλ. *Pataparōgħopoulon*, 'Ιστορία τοῦ ἐλληνικοῦ έθνους, τ. Β, μέρος 2, σελ. 118.

4. Βλ. *Beaujour*, ένθ' ἀνωτ., τ. I (1800), σελ. 275, *Pataparōgħopoulon*, ένθ' ἀνωτ., σελ. 121, *Xoħżejjbar*, ένθ' ἀνωτ., σελ. 84.

δος συνεταιρισμοῦ, ἵσως δὲ ἡ πρώτη μορφὴ συνεταιρισμοῦ εἰς τὸν κόσμον¹. "Ισως δὲν θὰ ήτο παράτολμον γὰρ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν ήτο ἡ ἀπλουστέρα μορφὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ πρώτου βαθμοῦ, ἀλλ᾽ εἶδος ἐνώσεως συνεταιρισμῶν, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετεῖχον καὶ φυσικὰ πρόσωπα ἀλλὰ καὶ ἔνωσις προσώπων, αἱ συντροφίαι, ὡς συγάγεται ἐκ πολλῶν διατάξεων τῶν δύο διασωθέντων καταστατικῶν αὐτῆς, ἵδιας δὲ ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ καταστατικοῦ τοῦ 1780 καὶ τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ καταστατικοῦ τοῦ ἔτους 1795². Αξίζει νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ συντροφία αὕτη ἡρίθμει 6.000 μέλη ἀγήκοντα εἰς 22 κοινότητας, συνδεομένας μεταξύ των καὶ μὲ τὰ Ἀμπελάκια ὅμοιοις διαστημάτων καὶ ὅτι εἶχε πλήθος ὑποκαταστημάτων καὶ μάλιστα ὅχι μόνον εἰς τὴν Ἐλλάδα ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κυριώτερα κέντρα τῆς Εὐρώπης³. Τόσην δὲ ἐπιτυχίαν καὶ ἀκμὴν ἐγνώρισεν αὕτη, ὥστε οἱ ξένοι τὴν παρηκολούθουν μὲν ἔκπληξιν καὶ τὴν περιέγραφον μὲν θαυμασμόν, ὡς μεταδίδουσαν διὰ τῆς θιρμηχαίας της ζωὴν καὶ κίνησιν εἰς ὅλην τὴν παρακειμένην χώραν καὶ δίδουσαν, κατὰ τὸν Γάλλον πρόξενον F. Beaujour, «ἄφορμήν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριοτρόπως τὴν Ἐλλάδα μὲν τὴν Γερμανίαν⁵.

6) Τέλος, εἰς τὰ ναυτικὰ κέντρα καὶ ἵδιας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αιγαίου, ἀπαγγέλλονται («ναυτικαὶ συντροφίαι»), εἶδος συμπλοιοκτησιῶν τοῦ συγχρόνου δικαίου, αἱ ὁποῖαι συνιστῶντο μεταξὺ δλων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν κατασκευὴν καὶ ἐκμετάλλευσιν τοῦ πλοίου. Ἔξ αὐτῶν, συγκεκριμένως, οἱ κυριώτεροι προμηθευταὶ κεφαλαίων καὶ ὑλικῶν ἦσαν οἱ μεριδοῦχοι, οἱ συγκύριοι τοῦ πλοίου, καλούμενοι εἰδικῶς εἰς "Ὕδραν παρτσιγέβελλοι" (ἄρθρον 59 (γν')) ν. "Ὕδρας"· εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν ὅμως αὐτοῦ συμμετεῖχον ἀφ' ἐγδός μὲν οἱ κατασκευασταὶ μὲν τὰς ἀξιώσεις των διὰ τὰ ἐργατικά, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ τὸ πλήρωμα μὲν τοὺς μισθούς του, τοῦ δοπίου τὰ μέλη εἰδικώτερον, ἐκαλοῦντο «συντροφοναῦται»⁶. Τοιουτορόπως, εἰς τὰς συντροφίας ταύτας ὑπῆρχεν εύρυτάτη

1. Βλ. *Φιλάρετον*, Συνεργατικοὶ συνεταιρισμοί, 1927, ἵδιας σελ. 18, *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 60 καὶ τὸν αὐτόν, 'Εμπορικὸν Δίκαιον, τ. B' (1952), § 79, σελ. 81, *Κοντίδην*, Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ τῶν νεωτέρων 'Ἐλλήνων καὶ τ' Ἀμπελάκια, 1948, σελ. 130 ἐπ. "Ὕπὸ τὸ αὐτὸν πνεῦμα καὶ Λεοντίδης, Τὸ Ἀμπελάκια, πατρὶς θεσμῶν κοινωνικῶν, εἰς 'Αγροτικὴν Οἰκονομίαν, τεῦχος 9, 1927, σελ. 11, ὑποστηρίζων ὅτι ἡ ἐπιχειρησις τῶν Ἀμπελακίων ἀπετέλεσε πρόδορομον τοῦ συνεργατισμοῦ. Μάλιστα, οἱ *Φιλάρετος*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 25 καὶ *Καραβᾶς*, ἔνθ' ἀνωτ., τ. B', σελ. 81, χαρακτηρίζουν ὡς συνεταιρισμούς καὶ τὰς ἔνωσεις τῶν Μαδεμοχωρίων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αιγαίου.

2. Βλ. τὰ ἄρθρα ταῦτα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ *Κοντίδην*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 177 καὶ 187 δημοσιευόμενα καταστατικά, πρβλ. δὲ καὶ τὰ ὑπὸ αὐτοῦ ἐν σελ. 62 ἐπ. γραφόμενα.

3. Βλ. *Φιλάρετον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 18, 20.

4. Βλ. *Φιλάρετον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 21.

5. Βλ. *Beaujour*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 272.

6. Βλ. ἄρθρα 62 (ξβ') ἐπ. τοῦ νόμου τῆς "Ὕδρας τοῦ 1818, δημοσιευόμενα ὑπὸ *Μανιατοπούλου*, Τὸ ναυτικὸν δίκαιον τῆς "Ὕδρας, σελ. 113 ἐπ., καὶ τὰ ὑπὸ αὐτοῦ εἰς σελ.

συμμετοχή, καλύπτουσα ενίστε διλόκληρον τὴν νῆσον¹ καὶ δημιουργοῦσα ἀδελφικούς δεσμούς μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς.

2. Περὶ δημιουργίας αὐτονόμου ἐλληνικῆς ἐμπορικῆς νομοθεσίας δὲν ἦτο διεθνώς δυνατὸν γάρ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε συγκεκριτημένον ἐλληνικὸν κράτος, πρὸς τὸ ὄποιον κατ' ἀνάγκην συγδέεται ἡ ἔννοια τοῦ γραπτοῦ δίκαιου². Τουρκικὴ ἐμπορικὴ νομοθεσία δὲν ὑπῆρχεν ἐπίσης, ἀφοῦ ὡς ἥδη ἐλέχθη, οἱ Τούρκοι δὲν ἔπειδίδοντο εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ, συνεπῶς, δὲν εἶχον ἀνάγκην ἐμπορικοῦ δίκαιου. Ως ἐκ τούτου λοιπόν, οἱ ὑπόδουλοι "Ἐλληνες προσεπάθησαν νὰ ρυθμίσουν τὰς ἐμπορικὰς τῶν σχέσεις διὰ τῆς ἐφαρμογῆς κανόγων ποικίλης προελεύσεως.

Α. Κατ' ἀρχήν, δυνάμει προνομίων παραχωρηθέντων ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, οἱ "Ἐλληνες εἶχον τὸ δίκαιωμα γὰρ ἐφαρμόζουν εἰς τὰς μεταξύ τῶν σχέσεις, τὸ βιζαντινὸν δίκαιον, συγκεντρωμένον εἰς τὴν Ἐξάδιδλον τοῦ Ἀρμενοπούλου³. Ἄλλὰ τὸ δίκαιον τοῦτο, προελθόν ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ δίκαιου, δὲν ἦτο ἐπαρκὲς διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐμπορικοῦ δίου τῶν Ἐλλήνων τῆς ἐποχῆς ἔκεινης.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲ ἥρχισε διαθιμαίως γὰρ ἀναβλύζῃ ἐκ τῆς περὶ δικαιίου συγειδήσεως τῶν Ἐλλήνων καὶ τῆς ἀναλόγου πρὸς αὐτὴν συμπεριφορᾶς ἄγραφον, δηλαδὴ ἐθιμικὸν δίκαιον. Βραδύτερον δὲ τὸ ἐθιμικὸν τοῦτο δίκαιον ἐκδικοποιήθη εἰς πολλὰς περιφερείας, ὥστε γὰρ καταστῇ πλέον συγκεκριμένον καὶ, συνεπῶς, πλέον εὑχρηστὸν δίκαιον. Τοιαῦται κωδικοποιήσεις, γνωτικοῦ ἴδιως περιεχομένου, ἔγιναν κυρίως εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ δὴ εἰς τὴν Θήραν (1797), τὴν "Υδραν" (1804-1818) καὶ τὰς Σπέτσας (1814).

Αἱ συγτεχνίαι, ἐξ ἄλλου, ἀπολαύουσαι νομοθετικῆς αὐτονομίας, δυνάμει προνομίων παραχωρηθέντων ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, ἀθέσπιζον διὰ τῶν καταστατικῶν τῶν ἴδιων δίκαιων πρὸς ρύθμισιν τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μελῶν τῶν⁴. Ηερίφημος ἦτο ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἡ «δροθεσία», ἦτοι ὁ δργανισμὸς τοῦ συστήματος τῶν Ἐλληνορρωματίων ἐμπόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Β. Τέλος, ἐπειδὴ αἱ δυνατότητες αὗται δὲν ἤσαν πάντοτε ἐπαρκεῖς, οἱ ὑπόδουλοι "Ἐλληνες προσέφευγον συχνὰ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἐνίναν νομοθετημάτων ἐμπορικοῦ περιεχομένου. Οὕτω, τὸ ἥδη ἀναφερθὲν σύστημα τῆς

73 ἐπ. καὶ ἐν σημ. 7 τῆς σελ. 74 γραφόμενα. Βλ. ἐπίσης *Πανταζόπουλον*, Ρωμαϊκὸν Δίκαιον (πανεπιστημιακὴ παραδόσεις), 1964, σελ. 143.

1. Βλ. *Τωμαδάκην*, 'Η προετοιμασία τῆς ἐλληνικῆς Ἑπαναστάσεως, 'Αρχεῖον Οἰκονομικῶν 'Επιστημῶν, τ. 40 (1960), σελ. 64. Πρβλ. καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλαρέτου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 37, διδομένην περιγραφὴν τοῦ ναυτικοῦ συνεταιρισμοῦ.

2. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Λαϊκαὶ καὶ λόγιαι ἐπιδράσεις εἰς τὸ δίκαιον τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γνώσεις», 1958, σελ. 5-6.

3. Βλ. *Καραβᾶν*, 'Ἐμπορικὸν Δίκαιον, τ. A', σελ. 61.

4. Βλ. *Pantazopoulos*, Community laws, σελ. 7-8, *Καραβᾶν*, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 63.

Κωνσταντινουπόλεως, εἰδικῶς διὰ τὰς ἐκ συγαλλαγματικῶν σχέσεις, υἱοθέτησε τὴν περὶ συναλλαγματικῆς διακήρυξιν (τὴν πατένταν περὶ καμπίου) τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Αὐστρίας Μαρίας Θηρεσίας τοῦ ἔτους 1763¹. Κατὰ πληροφορίαν, μὴ ἔξηχριθωμένη ὅμως ἴστορικῶς², εἰς τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν πᾶσαι αἱ γαυτικαὶ ὑποθέσεις κατὰ τὸν πρώτους χρόνους τοῦ 19ου αἰώνος ἐκρίνοντο κατὰ τὸ γαλλικὸν διάταγμα περὶ τοῦ θαλασσίου ἐμπορίου (Ordonnance de la marine) τοῦ ἔτους 1681. Τὸ σημαντικότερον ὅμως διὰ τὸ ἐμπορικὸν δίκαιον γεγονός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑπῆρξεν ἡ υἱοθέτησις δλοκλήρου τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος τοῦ 1807. Τὸ νομοθέτημα τοῦτο, συνταχθὲν ὑπὸ τὴν πγοὴν τοῦ Ναπολέοντος, δὲν ἦτο μόνον δύτε μοναδικὸς κώδικς ἐμπορικοῦ δίκαιου, ἀλλ᾽ ἐπὶ πλέον ἦτο ἄρτιον νομοθέτημα διὰ τὰς δύτες συγθήκας καὶ ἀπέδιδε καὶ οὐσίαν τὸ εἰς τὴν Μεσόγειον ἐθιμικῶς διαμορφωθὲν δίκαιον, τὸ δποῖον εἶχεν ἐν πολλοῖς ἐλληνικὴν τὴν προέλευσιν. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον, οἱ Ἑλληνες ἐμποροὶ πολλῶν μεγάλων πόλεων καὶ ἰδίως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Θεσσαλογίκης, ἔσπευσαν γὰ τὸ υἱοθέτησον, ἀμέσως μόλις ἐδημοσιεύθη καὶ ἐτέθη ἐν ἴσχυΐ εἰς Γαλλίαν τὸ ἔτος 1807³. Τοιουτορόπως, δὲ καὶ ἐν μεταφράσει⁴, ἀπετέλεσε διὰ τὸν ὑποδούλον τοῦ Ἑλληνας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δουλείας οἰονεὶ ἐθιμικὸν δίκαιον, ἦτοι γραπτὸν δίκαιον ἐφαρμοσθὲν ἐθιμικῶς⁵. Τόσην ἐπιτυχίαν εἶχεν ἡ ἐθιμικὴ υἱοθέτησις τοῦ κώδικος τούτου, ὥστε μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 αὕτη ἐκυρώθη καὶ νομοθετικῶς, μὲ τὰς πρώτας νομοθετικὰς πράξεις τῆς ἀγωνιζομένης ἀρχικῶς καὶ ὑστερον ἀπελευθερωθείσης Ἑλλάδος, ἦτοι μὲ φηφίσματα τῶν ἐθνικῶν συγελεύ-

1. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 64, πλείονας δὲ πληροφορίας περὶ τοῦ νομοθετήματος τούτου εἰς *Λουκάτον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 297 ἐπ.

2. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 67.

3. Βλ. *Τριανταφυλλόπουλον*, 'Η πρώτη ἐλληνικὴ μετάφρασις τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς διδάγματα,' *Αρχεῖον Ιδιωτικοῦ Δικαίου*, τ. I (1943), σελ. 368-369, *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 67, *Πανταζόπουλον*, 'Απὸ τῆς λογίας παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, ἔκδ. β' (1965), σελ. 157-158.

4. 'Ολίγον χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν υἱοθέτησιν τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος οἱ «συστηματικοί» τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ ἀνανεώσουν τὸν δργανισμὸν των κατὰ τὰ πρότυπα τῶν συγχρόνων τότε ξένων νομοθεσῶν, ἐνέκριναν τὴν ἐλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος, τὴν δποίαν δι' αὐτούς, εἶχεν ἐκπονήσει δὲ εὑρυτάτης ἐμπορικῆς μορφώσεως ἐμποροὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαος Παπαδόπουλος, ἐκδοθεῖσαν ἐν Βιέννῃ τὸ ἔτος 1817. 'Ηκοιούθησε καὶ δευτέρα μετάφρασις, χάριν τοῦ πανελλήνιου αὐτη, κατὰ τὸ ἔτος 1820 ὑπὸ δμογενοῦς τῶν Παρισίων, καλυπτομένου ὑπὸ τὰ ἀρχικὰ Θ.Ρ. (Θεόδωρος Ράκος). Πλείονα βλ. εἰς τὴν προμνησθεῖσαν μελέτην τοῦ *Τριανταφυλλοπούλου*, ἐν Α.Ι.Δ., I, 361 ἐπ.

5. Βλ. *Πετιμεζᾶν*, 'Ἐμπορικὸν Δικαίον (πανεπιστημιακὴ παραδόσεις), τεῦχος α', 1926, § 12, σελ. 33, *Αναστασιάδην*, Τὰ ἐκατὸν ἔτη τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος εἰς Θ.ΜΣΤ (1935), σελ. 12, *Πανταζόπουλον*, Ρήγας Βελεστινλῆς, σελ. 9.

σεων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ κυδεργήτου Καποδιστρίου¹. Ἐκτοτε καὶ μέχρι σήμερον, ὁ κῶδιξ οὗτος ἀποτελεῖ τὸ δασικόν μας νομοθέτημα ἐμπορικοῦ δικαίου, τοῦ ὅποιου μάλιστα, ἐπὶ ἀντιβασιλείας τοῦ "Οθωνος, ἐγένετο καὶ ἐπίσημος μετάφρασις καθιερώθεισα διὰ τοῦ διατάγματος τῆς 19ης Ἀπριλίου 1835.

3. Ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης ἐπὶ ἐμπορικῶν ὑποθέσεων κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἐπραγματοποιεῖτο ὑπὸ ποικιλωμάτων δικαστῶν.

A. Δυνάμει εἰδικῶν συνθηκῶν, ἀρμοδιότητα πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν εἰχον οἱ πρέσβεις καὶ πρόξενοι ἔνων χωρῶν, οἱ δόποιοι ἐφήρμοζον τὸ δίκαιον τῆς χώρας των².

B. Γενικὴν ἀρμοδιότητα διὰ τὴν ἐπίλυσιν πάσης διαφορᾶς, συγεπῶς δὲ καὶ τῶν ἐμπορικῶν, εἶχεν ὁ Τοῦρκος δικαστής, ὁ καδῆς³. Οὗτος ὑπεχρεοῦτο γὰρ ἐφαρμόζῃ τὸ δίκαιον τῶν διαδίκων, δηλαδὴ τὸ δίκαιον περὶ τοῦ ὅποιου ἐγένετο ἢδη λόγος μέχρι τοῦδε, λόγῳ ὅμως τῆς ἀγραμματοσύνης του καὶ τοῦ ἐθνικοῦ του φανατισμοῦ, εἴτε ἐφήρμοζεν διθυμαγικὸν δίκαιον, εἴτε ἔκρινε κατὰ τὸ δοκοῦν⁴. Διὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους οἱ "Ελληνες ἐμποροὶ προετίμων γὰρ προσφεύγουν, καθ' ὃ εἶχον δικαίωμα, εἰς ἄλλους δικαστάς, ἰδίως δὲ "Ελληνας⁵, διὰ γὰρ ἀποφεύγουν οὕτως εἰπεῖν τὰς ἔξωθεν ἐπεμβάσεις εἰς τὰς σχέσεις των.

G. Δικαιοδοσίαν πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων εἶχον κατ' ἀρχήν, δυνάμει προνομίων, αἱ ἐκκλησιαστικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀρχαὶ αὐτῶν (ὅτι πατριάρχης, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ δημογέροντες). Αἱ ἀρχαὶ δὲ αὐταις εἴτε ἐφήρμοζον ἐλληνικὸν δίκαιον, γραπτὸν (ἢτοι τὸ δυζαγτινὸν δίκαιον τῆς Ἐξαδίβουλου τοῦ Ἀρμενοπούλου) ἢ ἐθιμικόν, εἴτε ἔκριναν κατὰ συγέδησιγ, δταν εἰς τὸ δίκαιον τοῦτο δὲν ἀνεύρισκον λύσιγ⁶.

Δ. Διὰ τὴν ἐπίλυσιν ὅμως τῶν ἐμπορικῶν διαφορῶν ἴδιαιτέραν σημασίαν εἶχον τὰ καλούμενα "κριτήρια", δικαστήρια δηλαδὴ ἀποτελούμενα ἐξ αἵρετων δικαστῶν, λαμβανομένων συγήθως ἐκ τῶν διοικούντων τὰς κοινότητας καὶ τὰς συντεχνίας πολυμελῶν δργάνων. Τὰ δικαστήρια ταῦτα ἐδίκαζον ἀγεκκλήτως,

1. 'Ακριβῶς εἰπεῖν, πρώτη ἡ Νομικὴ Διάταξις τῆς 'Ανατολικῆς Χέρσου 'Ελλάδος, εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ ΣΤ' τμήματος, ὅριζει ὑπὸ στοιχεῖον ΣΤ' τὰ ἔξης: «Εἰς τὰ ἐμπορικὰ παραδέχεται ἡ 'Ανατολικὴ Χέρσος 'Ελλάς, ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν 'Εμπορικὸν Κώδικα τῆς Γαλλίας, ἀν καὶ ἡ 'Εθνικὴ Βουλὴ δέχεται αὐτόν». Τὴν διάταξιν βλ., εἰς *Κυριακοπούλουν*, Τὰ Συντάγματα τῆς 'Ελλάδος, 1960, σελ. 657.

2. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65.

3. Βλ. *Πετρόπουλον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 109, *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65.

4. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65, *Πετρόπουλον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 110.

5. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65.

6. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65, *Πανταξόπουλον*, 'Απὸ τῆς λογίας παραδόσεως, σελ. 93, τὸν αὐτόν, 'Εκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀνάτυπον ἐκ τῆς 'Επιστημονικῆς 'Επετηρίδος τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν 'Επιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. Η', Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουνίδου, 1960-1963, σελ. 36 ἐπ.

έφαρμόζοντα ἔθιμικόν δίκαιον, εἴτε τελείως ἄγραφον, εἴτε κωδικοποιημένον¹. Τοιουτοτρόπως, εἰς τὴν "Τύραν, συμφώνως πρὸς τὸν γόμον αὐτῆς², πᾶσα πολιτική, ἐμπορικὴ καὶ ἐγκληματικὴ διαφορὰ ἐδικάζετο ἀνεκκλήτως ἀπὸ δληγὴν τὴν Βουλὴν τῶν κατὰ καιρὸν κριτῶν (δημογερόντων) καὶ ἐκ τοῦ συγκαθεζόμενου αὐτῶν μπασκοτζαμπάση (διοικητοῦ). Εἰς τὴν Χίον, ἐξ ἀλλου, ἐλειτούργουν δύο ἐμποροδικεῖα, ἣτοι εἰδικὰ δικαστήρια πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ἐκ τοῦ χερσαίου καὶ ναυτικοῦ ἐμπορίου διαφορῶν, τὸ «μπορικόν» καὶ τὸ «γαυτικόν τριμπουνάλε», ἀντιστοίχως³.

Ε. Πέραν τούτων καὶ αἱ συντεχνίαι ἀπήλαυον δικαστικῆς αὐτογομίας, ἐκτὸς τῆς νομοθετικῆς, περὶ τῆς δποίας ἐγένετο πρὸ δλίγου λόγος. Τοιουτοτρόπως δέ, αἱ μεταξὺ τῶν μελῶν διαφοραὶ ἐπελύοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου αὐτῶν, ἐφαρμόζοντος τὸ ἕδιον ἐκάστης συντεχγίας δίκαιον⁴.

ΣΤ. Τέλος, ἰδιαιτέραν καὶ μεγάλην σημασίαν, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἴδιως τῆς παρούσης ἔργασίας, εἶχεν ἡ ἐπίλυσις τῶν ἐμπορικῶν διαφορῶν διὰ διαιτησίας, ἀποκαλουμένης «αἱρετοκρισίας». Συνηθέστατα, πράγματι, οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀνέθετον διὰ συμφωνητικοῦ, καλουμένου «κομπρομέσσου», τὴν ἐπίλυσιν τῆς διαφορᾶς των εἰς δύο ἢ πλείονας διαιτητάς, οἱ δποῖοι ἐφήρμοζον θεσμάς τὸ ἐγχώριον ἔθιμικόν δίκαιον⁵.

1. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, σελ. 149.

2. Βλ. ἀρθρα α', ε', ιβ', ιδ', ιε', ν. "Τύρανς καὶ Πανταζόπουλον", Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, σελ. 149-150.

3. Βλ. *Καραβᾶν*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 65, *Πανταζόπουλον*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 150.

4. Βλ. *Πανταζόπουλον*, 'Ελλήνων συσσωματώσεις, σελ. 57, *Pantazopoulos, Community laws*, σελ. 8.

5. Βλ. *Πανταζόπουλον*, 'Απὸ τῆς λογίας παραδόσεως, σελ. 104.

B'

Ἡ ἀκμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ σχεδὸν ώλοκληρωμένη διαμόρφωσίς τοῦ νομικοῦ αὐτοῦ καθεστώτος κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν δὲν ἔμειναν ὅνευ σηματίας διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀγεξαρτησίας. Πράγματι, εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τούτου συνετέλεσαν ὑλικῶς καὶ ἴδεολογικῶς τόσον οἱ ἐμποροι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὃσον καὶ οἱ ἐμποροι τῆς Ἑλλάδος, καίτοι κατὰ διάφορον τρόπον οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δέ.

I. 1. Οἱ Ἑλληνες ἐμποροι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὡς ἥδη ἐλέχθη, ἐνωρὶς διεκρίθησαν ἐν μέσῳ τῶν λαῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔζων.

Τοιουτορόπως, οἱ εἰς τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης ἐγκατεστημένοι Ἑλληνες ἐμποροι ἀπέδησαν σοθαροὶ οἰκονομικοὶ παράγοντες, ωφελήσαντες καὶ τὰς οἰκονομίας τῶν χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἔζων, εἰς τρόπον ὥστε οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων συχνάκις τοὺς ἐτίμησαν μὲν ἀξιώματα καὶ τοὺς ἀπέγειμον διακρίσεις καὶ ἄλλους τίτλους εὐγενείας¹. Διὰ τῆς οἰκονομικῆς δὲ ἰσχύος, τῶν ἐπιρροῶν καὶ γνωριμῶν των, ὑπεδαύλισαν καὶ ἀνέπτυξαν τὸν φιλελληνισμὸν ἐν Εὐρώπῃ, ὁ ὁποῖος εἶγαι γνωστὸν πόσα προσέφερεν εἰς τὸ Ἐθνος, διατὰ τοῦτο ἐξηγέρθη.

Ἐξ ἄλλου, οἱ εἰς τὰς χώρας τῶν Βαλκανίων καὶ τὰς παραδουναβίους χώρας ἐγκατεστημένοι Ἑλληνες ἐπεβλήθησαν καὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ἴδιαιτέρα ἀστικὴ τάξις μεταξὺ τῶν λαῶν αὐτῶν. Ἡ ἀστικὴ αὕτη τάξις, μὲ τὴν οἰκονομικὴν τῆς εὐμάρειαν, μὲ τὴν καλλιέργειαν τὴν ὁποίαν διέθετεν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπαφῆς τῆς μὲ τοὺς Εὐρωπαίους, μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὸ ἀκμαῖον ἐθνικόν τῆς φρόνημα, ἀπέβη σπουδαιότατος ἐκπολιτιστικὸς παράγων τῶν γηγενῶν, τοὺς ὁποίους ἐδιοήθησε γὰρ ἀφυπνισθοῦν, ἐὰν δὲ ἦσαν ὑπόδουλοι, γὰρ ἀποκτήσουν ἐθνικὴν συγείδησιν καὶ νὰ ἀγαλάδουν καὶ αὐτοὶ ἀγῶνα πρὸς ἀποτίγαξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ².

2. Οἱ Ἑλληνες ἐμποροι τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐξ ἄλλου, ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν τουρκικὸν ζυγόν, δὲν εἶχον ὡς μόνην φιλοδοξίαν τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἴδιας αὐτῶν εὐημερίας καὶ εύτυχίας. Τὴν ἴδιαν αὐτῶν εύτυχίαν καὶ εὐημερίαν θὰ ἥδυναντο εὐχερέστατα γὰρ ἐπιτύχουν προσολαμβάνοντες ξένην θιαγένειαν, ἀσπαζόμενοι ξένα θρησκευτικὰ δόγματα, υἱοθετοῦντες ξένα ἥθη καὶ ἔθιμα, μὲ μίαν λέξιν ἀφομοιούμενοι μὲ τοὺς ξένους ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἔζων. Ἀγτὶ τούτου ὅμως, οἱ Ἑλληνες ἐμποροι τοῦ ἐξωτερικοῦ, δια-

1. Βλ. Λουκᾶτον, ἔκθ' ἀνωτ., σελ. 302.

2. Βλ. Σνορόνος, ἔκθ' ἀνωτ., σελ. 355.

τηρήσαντες ζηλοτύπως τὸν ἑλληγισμὸν καὶ τὸ δόγμα τῶν, μαζὶ μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ τῶν πολιτισμοῦ, τὰ δόποια συγαπεκόμισαν φεύγοντες τὴν τουρκικὴν λαϊλαπα, συγέλαδον καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν μεγάλην ιδέαν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους καὶ τῆς συγεχίσεως τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῶν. Ἀντιληφθέντες δὲ εὐθὺς ἔξι ἀρχῆς ὅτι ἡ ιδέα αὕτη δὲν θὰ ἥδυνατο γὰρ καταστῆ πραγματικότης, εἰκῇ μόνον διὰ τῆς διατηρήσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συγναισθήματος τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ πυεύματος αὕτων διὰ τῆς παιδείας — τῆς μόνης ἵκανῆς γὰρ διατηρήσῃ ἡσυχανήν τὴν ἴστορίαν καὶ τὴν συγείδησιν τῆς ἔθνικῆς παραδόσεως — διέθεσαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δληγ τῶν τῆς οἰκονομικὴν εὑμάρειαν καὶ ἡθικὴν δύναμιν.

Τοιουτότρόπως, ὑποκινήσαντες τὸν ζῆλον τῶν πλουσίων καὶ τὴν φιλοτιμίαν τῶν πτωχῶν, ἔθεμελίωσαν ἀγαθοεργὰ καταστήματα, περιέθαλψαν καταδιωκομένους, περισυνέλεξαν πρόσφυγας. Εἰς τὸν ξένον τόπον δὲν ἥσθάνοντο εὐτυχεῖς, ἀν δὲν εἶχον ὀρθόδοξον ἰερέα διὰ νὰ τοὺς μεταδίδῃ τὴν Θείαν Μετάληφιν καὶ "Ἑλληνα διδάσκαλον διὰ νὰ τοὺς διδάσκῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Πρὸς τούτο, ἴδρυσαν παντοῦ ἐκκλησίας, σχολεῖα καὶ διελιοθήκας, ἀκόμη δὲ καὶ τυπογραφεῖα εἰς τὰ δόποια ἔξεδιδον ἐφημερίδας, περιοδικά, ἐκκλησιαστικὰ διελία πρὸς τέλεσιν τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ διδακτικὰ διελία πρὸς μόρφωσιν τῶν Ἑλληνοπατέρων. Ἔγισχυον συγγραφεῖς μὲ ὅλα τὰ μέσα — εἰς τοὺς Χίους ἐμπόρους κατ' ἀρχὴν καὶ τοὺς Ἡπειρώτας Ζωσιμάδας κατόπιν, ὁφεῖλομεν τὴν ἔκδοσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀδαιμαντίου Κοραῆ καὶ ἄλλων λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — ἐχρηματοδότουν ἐκπαιδευτικάς ἐρεύνας καὶ καλλιτεχνικάς ἀκόμη ἐκδηλώσεις δι' ἴδρυσεως θεάτρων¹. Μή ἀρκούμενοι δὲ νὰ ἀπολαμβάνουν μόνοι τῶν εἰς τὰς ἐλευθέρας χώρας τῆς ἀλλοδαπῆς τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, ἐφρόντιζαν διὰ τὴν διάδοσίν τῶν καὶ εἰς τὴν σκλαβιμένην πατρίδα, δπου ἐπίσης ἴδρυον ἐκκλησίας, σχολεῖα καὶ διελιοθήκας καὶ ἐνίσχυον αὐτὰ διὰ χρημάτων, διελίων καὶ ἄλλου ἐντύπου ὑλικοῦ.

3. Πέραν τούτου, οἱ "Ἑλληνες ἔμποροι τοῦ ἔξωτερικοῦ, ζῶντες καὶ ἐργαζόμενοι ἐν μέσῳ τῶν κατοίκων ἐλευθέρων χωρῶν, ἥσθάνοντο ἔγτονον τὴν ἀνάγκην γὰρ ἔχουν καὶ αὐτοὶ ἐλευθέραν πατρίδα, εἰς τὴν δόποιαν καὶ χάριν τῆς δόποιας γὰρ ἡμποροῦν, ὡς οἱ ἐν Εύρωπῃ συνάδελφοί τῶν, νὰ ἀναπτύσσουν τὴν ἐμπορικὴν τῶν δραστηριότητα. Ως ἐκ τούτου, αἱ φιλελεύθεραι ιδέαι καὶ κυρίως ἡ ιδέα τῆς ἔθνικῆς χειραφετῆσεως, αἱ δόποιαι ἀπὸ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 17ου αἰώνος ἔπιεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρου τῆς Εύρωπης, εῦρον διαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν. Καὶ τότε, εἰς τὴν μεγάλην ιδέαν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους, ἡ δόποια ἀγέκαθεν ἐφώλευε μέσα τῶν, ἔδωσαν περισσότερον συγκεκρι-

1. Περὶ τῆς πλουσίας ταύτης δράσεως τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ βλ. διεξοδικῶς Τωμαδάκην, "Ἡ συμβολὴ τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας (Λόγος πανηγυρικός)", Αθῆναι, 1953.

μένον και ἐπίκαιρον περιεχόμενον και ἡρχισαν νὰ δημιουργοῦν συστηματικῶς και παγτοιοτρόπως τὰς προϋποθέσεις πραγματοποίησεώς της.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιδολία, πράγματι, ὅτι ἡ τάξις τῶν ἐμπόρων τοῦ ἔξωτερικοῦ ἔξεκόλαψε τὴν κίνησιν, ἡ δοπία ἐπραγματοποίησε τὸ θαῦμα τῆς Παλιγγενεσίας. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ σπινθήρ τοῦ ἀγῶνος ἔξετράφη και ἀνεπήδησεν εἰς χώρας ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν Βιέννην ὁ Ρήγας Φεραίος, ἀρξάμενος τὰς ἀνὰ τὸν κόσμον περιπλανήσεις του ὡς ἔμπορος¹, εὗρε δοϊθειαν ἐκ μέρους τῶν ἐμπόρων και ἔξετύπωσε τὰς ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις του, τὴν περίφημον Χάρταν και τὸ Πολίτευμά του, και ἐκεὶ ἐπίσης ἔφαλε τὸν «Θούριόν» του. Εἰς τὴν Ὁδησσὸν τῆς Ρωσίας συγεστήθη ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία, μεταξὺ Ἑλλήνων ἐμπόρων, τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, τοῦ Ἀθανασίου Τσακάλωφ και τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου, οἱ δοποῖοι μάλιστα ὥρκίσθησαν «στὸ λόγο τοῦ μάστορα», ὁ δοποῖος ἀπετέλει τὸν θεμέλιον λίθον τῆς συντεχνίας². Εἰς τὰς παραδουναδίους δὲ χώρας ἔλαψε τὸ πρῶτον και ἀπὸ ἐκεὶ μετεδόθη εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα τὸ πῦρ τοῦ ἀγῶνος, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ δοποῖου ἀλλωστε οἱ «Ἐλληνες τοῦ ἔξωτερικοῦ ὅχι μόνον διέθεσαν ἐν ἀφθονίᾳ τὰ ὄλικά των μέσα, ἀλλὰ και τοὺς ἔσωτοὺς των προσέφεραν θυσίαν.

Θὰ περιώσωμεν τὰ τῆς συμβολῆς τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔξωτερικοῦ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας μὲν ἐν χαρακτηριστικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς εἰς Βενετίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐκδοθείσης Ἐμπορικῆς Ἐγκυλοπαιδείας «Κερδῷος Ἐρμῆς». Ο συγγραφεὺς αὐτῆς, πράγματι, ἐρωτᾶ κατὰ τρόπον γλαφυρόγ: «Τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ θεόσδοτον αἴτιον, τὸ δοποῖον κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους, μὲν θαυμασίαν δραστηριότητα ἀγεψύχωσε τοὺς ἀπανταχοῦς Ἐλληνας και ἀνεξωπύρησε τὸν φύσει ἐναποκείμενον εἰς τὰς ἐλληνικὰς καρδίας σπινθῆρα και διήγειρε τὴν πρὸς τὰ καλὰ και ἔνδοξα τῶν δμογενῶν ὅρμήν; Ποῖον εἶναι τὸ μέσον, τὸ δοποῖον ἡ Θεία Πρόνοια μετεχειρίσθη διὰ νὰ ἀνεγείρῃ τὸ Γένος, προσκαλοῦσα τὰς Μούσας εἰς τὸν πάτριον αὐτῶν Ἐλικῶνα και ἀποδεικνύουσα τὴν Ἑλλάδα ἀξίαν διὰ νὰ ἀγαλάβῃ τὴν ἀρχαίαν δόξαν μεταξὺ τῶν ἐπαγγελλομένων τὴν Φιλοσοφίαν και τὰς ἐλευθέρας τέχνας ἐθνῶν, ἐν φέλεεινῶς αὐτῇ κατάκειται δεδουλωμένη, ἀπροστάτευτος ἀπὸ ἀρχογυτας και ἡγεμόνας και χηρεύουσα ἀπὸ προνόμια και εἰσοδήματα Στοῶν, Ἀκαδημῶν, Λυκείων, Περιπάτων και δσα τοιαῦτα κοινωφελῆ διδακτήρια ἐφώτιζον και ἐδόξαζον πάλαι ποτὲ τὴν φιλάττην μας ταύτην πατρίδα;». Και ἀπαντᾶ δ ἵδιος συγγραφεὺς: «Αὔτα τὰ πράγματα εἶναι τὸ ἐμπόριον»³.

1. Βλ. Ἀνωνύμου τοῦ «Ἐλληνος, Ἐλληνικὴ Νομαρχία, Α97, (ἐκδοσις Βαλέτα - Βένη - Σιγούρου), 1948-1949, σελ. 83, Πανταζόπουλον, Ρήγας Βελεστινλῆς, σελ. 11 και τὰς ἐν σημ. 20 παραπομπάς, Χολέβαν, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 85.

2. Βλ. Χατζημιχάλη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 9.

3. Βλ. τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἀναδημοσιεύμενον ὑπὸ τοῦ Λουκάτου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 305, σημ. 1.

II. Καὶ τῶν ἐμπόρων τοῦ ἐσωτερικοῦ δημαρχοῦ ή συμβολή δὲν ἦτο μικρότερας σημασίας διὰ τὴν σφυρηλάτησιν τῆς ἐπαγαστατικῆς συγειδήσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἴσχυρὰ τάξις τῶν ἐμπόρων, ή ὅποια παρέμεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχε περισσότερον ἀποφασιστικὸν καὶ μαχητικὸν πνεῦμα, ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἐμπόρων τοῦ ἑξωτερικοῦ. Ἡ συνεχῆς θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀντίθεσις πρὸς τὸν κατακτητὴν, εἰς τὴν ὅποιαν προσετίθετο καὶ ή ἀντίθεσις πρὸς τὸ οἰκονομικὸν καὶ δημοσιονομικὸν σύστημα αὐτοῦ, ὥσυγε τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα καὶ ἐγί-σχε τὴν ἐθνικήν της συνείδησιν. Ἡ ἀντίθεσις δὲ ἀυτῇ ἔλασθε σὺν τῷ χρόνῳ συγχεκριμένην μορφὴν εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος. Διότι, πράγματι, ἡγαγκασμένοι οἱ Ἑλληνες τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀναπτύσσουν τὴν ἐμπορικὴν των δραστηριότητα νόπο καθεστώς δουλείας, προσεπάθησαν νὰ ἐκμεταλευθοῦν πᾶσαν εὐνοϊκὴν περίστασιν καὶ, σὺν τῷ χρόνῳ, κατώρθωσαν νὰ ἀποκτήσουν αὐτόνομον καὶ κυρίωρχον οἰκονομικὴν ζωὴν, τὴν ὅποιαν ἐν τέλει ὠλοκλήρωσαν διὰ τῆς ἀνακτήσεως τῆς ἑλευθερίας.

1. Σημαντικώτατον ρόλον εἰς τὴν ἑξέλιξιν ταύτην ἔπαιξαν ἀναμφιδόλως αἱ οἰκονομικαὶ συσσωματώσεις, τῶν ὅποιων ή εὑεργετικὴ παρουσία δὲν περι-ωρίζετο μόνον εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα, ἀλλ᾽ ἑξετένετο εἰς πᾶσαν ἐκδηλω-σιν τοῦ δίου τῶν Ἑλλήνων. Στηριχθεῖσαι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀδελφότητος καὶ εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἑτόνωσαν τὰς ἡθικὰς ἀρχὰς καὶ ἑξηγένισαν τὰ ἥθη τῶν μελῶν των, ἐνέπιενοσαν εἰς αὐτὰ τὸ αἰσθημα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀλλη-λεγγῆς καὶ ἐσφυρηλάτησαν ἀδελφικούς δεσμούς μεταξύ των. Ἐξ ἀλλου, ἔχου-σαι καὶ αὐταῖς, ὡς καὶ αἱ κοινότητες τοῦ ἑξωτερικοῦ, σαφῆ συνείδησιν τῆς σημα-σίας τῆς ἑκκλησίας καὶ τῆς παιδείας, διέθεσαν ἀφειδῶς τοὺς πόρους των πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ ἑξύψωσιν αὐτῶν καὶ, δι’ αὐτῶν, πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἐθνικῆς καὶ κατόπιν τῆς ἐπαγαστατικῆς συγειδήσεως τῶν ὑποδόσυλων Ἑλλήνων. Τοιου-τοτρόπως, ἐπικουρούμεναι καὶ ἀπὸ τὰς ἑνώσεις τοῦ ἑξωτερικοῦ, ἑδοήθουν ἀσθε-νεῖς καὶ γέροντας, χήρας καὶ ὄρφανά, ἔκτιζαν ἑκκλησίας καὶ σχολεῖα, ἑξετύπω-ναν καὶ διεδίδαν διδιλία¹. Ὡς παράδειγμα ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι εἰς τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας ἐλειτούργει διάσημος σχολή, εἰς τὴν ὅποιαν ἐδίδα-ξαν περίφημοι διδάσκαλοι τοῦ Γέρους, ὡς ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ ὁ Ἀνθι-μος Γαζῆς².

“Αλλ’ αἱ οἰκονομικαὶ συσσωματώσεις συχνότατα διωχέτευον τὴν ζωτικότη-τά των καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ἐνώσεις, τὰς κοινότητας, μὲ τὰς ὅποιας ἐν τέλει καὶ συνεχέοντο. Πολλαὶ κοινότητες δὲν ἦσαν ἀλλο τι, εἰμὴ ή πολιτικὴ ἐμφάνι-σις τῶν συσσωματώσεων, ὡς συγένη μὲ τὰς κοινότητας τῆς Χαλκιδικῆς, τῶν

1. Βλ. Χατζημιχάλη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 18.

2. Βλ. Φιλάρετον, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 25, Γεωργίου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 82 ἐπ. Πλὴν τούτου, ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ μικραὶ βιβλιοθήκαι ὑπῆρχον καὶ εἰς δῆλα μέρη, ὡς εἰς πάσας τὰς κω-μοπόλεις τοῦ Ηηλίου· βλ. Παπαρρηγόπουλον, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 122.

Αμπελακίων, τοῦ Πηλίου, τῆς Χίου καὶ ἄλλων περιοχῶν. Τοῦτο δὲ ἐπέτυχον αἱ συντεχνίαι χάρις εἰς τὸ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφαρμοζόμενον φορολογικὸν σύστημα, τὸ καλούμενον διανεμητικόν¹, χάρις εἰς τὸ δποίον καὶ μὲ ἀντάλλαγμα τὴν προκαταβολὴν τοῦ φόρου, ἔξησφάλιζον τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδεικνύουν τοὺς πολιτικούς των ἀρχοντας². Τὰ μέλη δὲ τῶν διοικήσεων τῶν συντεχνιῶν, τὰ δποία τοιουτορόπιας ὑπεισήρχοντο εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν πόλεων, ἀπήλαυν τοιαύτης ἐκτιμήσεως, ὥστε ἐλάμβανον καὶ ἄλλα ἀξιώματα, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐγίνοντο μέλη τοῦ πατριαρχικοῦ δικαστηρίου, ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πατριαρχοῦ κλπ.³ Ωρισμέναι συντεχνίαι καὶ αἱ ἀντίστοιχοι αὐτῶν κοινότητες εἶχον τοιαύτην αὐτογομίαν ἔγαντι καὶ τοῦ κατακτητοῦ ἀκόμη, ὥστε ἐτέλουν ὑπὸ καθεστώς πλήρους αὐτογομίας, μὲ μοναδικὸν δεῖγμα ὑποτελείας τὴν ὑποχρέωσιν καταβολῆς φόρου. Πολὺ χαρακτηριστικῶς περιγράφει τὸ καθεστώς τοῦτο τῆς ἐλευθερίας, ὡς πρὸς τὴν κωμόπολιν τῶν Ἀμπελακίων, δ τότε Γάλλος πρόξενος τῆς Θεσσαλονίκης F. Beaujour, μὲ τὰς ἔξῆς ἀδράς λέξεις, ἐν μεταφράσει παρατιθεμένας ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου⁴: «Η δουλεία, ἡ μοιλύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηγειοῦ διαβρεχόμενα πεδία, δὲν ἀνέδη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους ἐπὶ τῶν δποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦσται οὕτε νὰ κατοικήσῃ οὕτε νὰ ἔνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀγέκαθεν ὑπὸ τῶν ἴδιων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δις οἱ ἄγριοι μουσουλμᾶνοι τῆς Λαρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ ληστείας εἰς τὰ ὅρη αὐτῶν καὶ δις ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ ἀνδρῶν, οἵτινες καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα, ἐδράξαντο τὸ φυικὸν πυροβόλον.

2. Η κατεύθυνσις, ἔξ ἄλλου, τὴν ὑποίαν οἱ ὑπόδουλοι ἔμποροι ἔδωσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔμπορικοῦ των δικαίου καὶ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἔμπορικῶν των διαφορῶν, μαρτυρεῖ ἐπίσης τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν δουλείαν πρὸς Ἑλεύθερον νομικὸν καθεστώς.

Καὶ πράγματι, ἡ διάπλασις ἔθιμοκοῦ δικαίου, ἀναμφιθέλως, δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ ἐν ὑποκατάστατον τῆς τόσον ἀναγκαίας καὶ ποθητῆς ἐλευθερίας⁵. Η υἱοθέτησις δὲ νομιθετημάτων ἄλλων ἐλευθέρων κρατῶν καὶ ἴδιως τοῦ

1. Περιγραφὴ τοῦ συστήματος τούτου βλ. εἰς *Pantazopoulos*, 'Ελλήνων συσσωματώσεις, σελ. 14 ἐπ. καὶ 18.

2. *Pantazopoulos*, Community laws, σελ. 8, καὶ δ αὐτός, Mythical and dramatical elements in the concept of islamic privileges to the christians, εἰσήγησις εἰς τὸ δεύτερον συνέδριον τῆς Association internationale des études du sudest européen, 'Αθῆναι 1970, σελ. 21 ἐπ.

3. Βλ. *Xatζημιχάλη*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 17.

4. Βλ. *Paparrhηγοπούλου*, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 121. Τὸ γαλλικὸν κείμενον τῆς μεταφράσεως βλ. εἰς *Beaujour*, ἔνθ' ἀνωτ., τ. I, σελ. 272-273.

5. Βλ. *Pantazopoulos*, Ρήγας Βελεστινλῆς, σελ. 5, καὶ τὸν αὐτόν, 'Η πτῶσις τοῦ Βυζαντίου, σελ. 4 ἐπ.

γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος, τὸν ὅποῖον περιέβαλλεν ἡ αἱγλη τῶν φιλελευθέρων ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς ἐπαγαστάσεως καὶ τῶν ναπολεοντείων κατακτήσεων, ἐκφράζει ἀσφαλῶς τὸν μύχιον πόθον τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ γὰ καταλάθουν μίαν θέσιν μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Εὐρώπης¹. Ἐν δψει μάλιστα τοῦ δτι τὸ δίκαιον τοῦ γαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κώδικος ἥτο ἀπήχησις τοῦ παλαιοτέρου, ἑλληνικῆς προελεύσεως ἐθιμικοῦ δικαίου τῆς Μεσογείου, ἡ υἱοθέτησις καὶ ἔφαρμογή αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσλαμβάνει ἀκόμη μίαν σημασίαν· ἀποτελεῖ δηλαδὴ ἀνάληψιν, ἔστω καὶ ὑποσυνεδήτον, τιμήματος τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν νομικῆς κληρονομίας².

Διέξοδον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀγεξαρτησίαν ὑπεδήλωνεν ἐπίσης δ τρόπος τὸν δποῖον ἔξεύρισκον οἱ "Ἐλληνες διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν των, ἀποφεύγοντες τὸν Τούρκον δικαστὴν καὶ προσφεύγοντες εἰς "Ἐλληνας ιδίως δικαστὰς ἢ διαιτητάς, οἱ δποῖοι, ως ἥδη ἐλέχθη, ἐφήρμοζον ἐγχώριον ἐθιμικὸν δικαίον. "Ολας δὲ ιδιαιτέραν σημασίαν ἔχει τὸ γεγονὸς δτι πολὺ συχνὰ προσέφευγον εἰς τὸν θεσμὸν τῆς διαιτησίας (τῆς αίρετοκρισίας) καί, τοιουτοτρόπως, ἐπετύγχανον νὰ ἐπιλύουν τὰς διενέξεις των κατὰ τὸν πλέον διαλλακτικὸν τρόπον ἐντὸς φιλικοῦ καὶ συγγενικοῦ περιβάλλοντος, ἀγενοπαρεμβάσεως ξένων προσώπων. Χάρις εἰς τὴν διαιτησίαν, πράγματι, ἐτονώνετο τὸ αἰσθημα τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων³ καὶ τὰ ἥθη καθίσταντο χρηστέρα. Οἱ δὲ διαιτηταί, κρίνοντες κατ' ἐπιείκειαν, ἔξεδίδον τὴν ἀπόφασίν των «ἐν φόρῳ Θεοῦ καὶ ἀφιλοπροσώπῳ» καὶ ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ «ἐκάστῳ ἀγήκοντος δικαίου», δίδοντες οὕτως ἐκ νέου ζωήν εἰς τὴν πλατωνικήν ἀντίληψιν περὶ ἔφαρμογῆς τῆς δικαιοσύνης ως τῆς «ὑψίστης τῶν ἀρετῶν»⁴.

1. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Georg Ludwig von Maurer, 'Η πρὸς εὐρωπαϊκὰ πρότυπα διοικητικὴ στροφὴ τῆς νεοελληνικῆς νομοθεσίας, ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οίκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. ΙΓ, τιμητικὸς τόμος 'Ηλία Κυριακοπούλου, 1968, σελ. 1345 καὶ τὴν αὐτόθι ἐν σημ. 2 παρατιθεμένην Διακήρυξιν τῆς Ἐθνικῆς Β' Συνελεύσεως τῆς 18ης Απριλίου 1823.

2. Βλ. *Πανταζόπουλον*, Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, σελ. 110.

3. Περὶ τῶν χρακτηριστικῶν τῆς διαιτησίας ως τρόπου ἐπιλύσεως τῶν διαφορῶν, βλ. *Pantazopoulos*, Ein Beitrag zur Entwicklung der Diaites im altgriechischen Recht, 1939, σελ. 24 ιδίως.

4. Βλ. *Πανταζόπουλον*, 'Η πτῶσις τοῦ Βυζαντίου, σελ. 18.

Αύτή είναι εἰς γενικάς γραμμάς ή σημασία τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου εἰς τὸν ἀγώνα τῆς ἀγεξαρτησίας. Ἐπιτυχόντες οἱ "Ελληνες ἐμπόροι τὴν δυνατότητα νὰ ἀσκοῦν τὸ ἐμπόριόν των ὑπὸ συνθήκας σχετικῆς ἐλευθερίας, ἀπέκτησαν βαθμιαίως τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν ἦτο ἀδύνατος ἡ ἀνάκτησις καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Διαμορφώσαντες ιδίαν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ δικαιούχην καὶ δικαστικὴν αὐτοτέλειαν, ἐπιδράσαντες τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ αὐτονομίαν τῶν κοινοτήτων, ὅχι μόνον ἐδημιουργησαν εὖνοϊκάς συνθήκας διὰ τὴν καλλιέργειαν καὶ καρποφορίαν τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ προητοίμασαν ἐν πολλοῖς τάς βάσεις ἐπὶ τῶν ὀποίων ἐν συνεχείᾳ ἐστηρίχθη τὸ ἐλεύθερον ἐλληνικὸν κράτος. Διότι, πράγματι, ὅταν ἐσήμανεν ἡ μεγάλη ὥρα τῆς δημιουργίας τοῦ ἐλευθέρου ἐλληνικοῦ κράτους καὶ ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς ὁργανώσεως αὐτοῦ, ὑπῆρχεν ἡδη ἔτοιμος εἰς βασικὸς πυρήνην, ἡ οἰκονομική, πολιτικὴ καὶ νομικὴ ὁργάνωσις τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων.